

«LES DONES PARIM, LES DONES DECIDIM»: XARXES D'AVORTAMENT CLANDESTÍ A BARCELONA, 1976-1985¹

LAIA ITURRIZAGA ZURITA

INSTITUT D'HISTÒRIA DE LA CIÈNCIA, UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE
BARCELONA (IHC-UAB)

ORCID: 0009-0009-8167-0922

Resum: A l'Estat espanyol, l'avortament va estar totalment prohibit i perseguit fins a l'any 1985, però això no en va aturar la pràctica. Aquest article analitza les xarxes d'avortament clandestí organitzades a Barcelona a partir del moviment feminista de la ciutat (1976-1985) i la lluita per aquest dret, vistes com a exemple de resistència a la ignorància sobre el cos i la salut de les dones. La recerca s'ha realitzat, principalment, a través de testimonis orals i de publicacions del moviment feminista de l'època, que han permès reconstruir les xarxes i visibilitzar l'organització i les relacions interpersonals que envoltaven la pràctica de l'avortament.

Paraules clau: avortament; feminisme; moviments socials; epistemologia de la ignorància; coneixement profà; circulació del coneixement; història oral; Transició espanyola

Abstract: In Spain, abortion was completely prohibited and persecuted until 1985, but that did not stop it from being practiced. This work analyses the underground networks of abortion that developed in Barcelona through the city's feminist movement (1976-1985) and the civic fight to defend this right, seen as an example of resistance on the ignorance on women's bodies and health. This research has been carried out

* Correspondència: laiaitu@gmail.com

1. Aquest article està basat en el treball final del màster (TFM) «“Les dones parim, les dones decidim”: Xarxes d'avortament clandestí a Barcelona, 1976-1985», dirigit per la Doctora Mònica Balltandre Pla (IHC-UAB). Va ser realitzat en el marc del màster oficial interuniversitari d'Història de la Ciència (UAB-UB-IMF-UPF), el curs 2022-2023, i guanyador del Premi SCHCT per a treballs de màster en història de la ciència amb una orientació acadèmica (2024). Vull agrair a les quatre testimonis, així com a Ca la Dona, que hagin fet possible aquesta recerca.

through oral testimonies and publications belonging to the feminist movement, which have made possible the reconstruction of the networks and have brought light to the organization and interpersonal relations surrounding the practice of abortion.

Keywords: abortion; feminism; social movements; epistemology of ignorance; lay knowledge; knowledge circulation; oral history; Spanish Transition

Això són moltes, moltes hores, moltes vides de dones. Ens sembla que pim-pam, ens ho podem explicar en un moment, però és tantes, tantes vides, tantes dones, tantes discussions amb la seva mare, amb les seves famílies, amb la seva parella... [...] No és unes xifres i ja està, és posar-hi l'ànima, el cos.
(M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023)

Introducció

Al llarg de la història, a les dones se'ls ha negat sistemàticament el control sobre les seves pròpies vides a través de mecanismes com legislacions, religions o convencions socials. Uns d'aquests mecanismes, que sovint és més difícil d'identificar, són les pràctiques de producció d'ignorància sobre el cos i salut de les dones. Aquesta ignorància no és un simple desco-neixement atzarós, sinó quelcom que es fabrica i es manté en el temps, recolzat en un context sociocultural concret. En aquest sentit, la ignorància s'assembla molt al coneixement. Per tant, l'estudi de la ignorància com una producció activa —en lloc d'un buit de coneixement passiu— implica qüestionar-ne la naturalitat, la distribució i les causes conscients, inconscients i estructurals (Proctor, 2008; Tuana, 2008). Les diverses formes d'ignorància sobre el cos de les dones tenen el seu origen en el sistema patriarcal d'opressions, que es troba en intersecció amb les opressions capitalistes i colonials.

Davant de la situació de desigualtat que suposa la producció d'ignorància sobre els seus cossos i la seva salut, hi ha hagut dones al llarg de la història que han oposat resistència —des de les suposades bruixes, a llevadores i infermeres o a col·lectius feministes— lluitant per mantenir, recuperar i, fins i tot, crear coneixement sobre els seus cossos per poder-ne tenir el control. Canviant el focus de la imposició d'ignorància a la resposta que es genera, es pot parlar d'epistemologies de la resistència (García Dauder & Romero Bachiller, 2016; Tuana, 2006). La filòsofa Nancy Tuana utilitza per il·lustrar aquestes resistències el cas del Moviment de la Salut de les Dones iniciat als Estats Units als anys setanta, en què les dones posaven en comú les seves experiències, s'autoexploraven i compartien els seus aprenentatges no només per ampliar el coneixement corporal, sinó també per corregir-ne l'existent i eliminar-ne l'opressió intrínseca (Tuana, 2006). El cas analitzat en aquest article és també

un exemple de dones organitzant-se per resistir la ignorància imposada i recuperar el control sobre els seus cossos i, en concret, la seva salut sexual i reproductiva.

A Catalunya, un dels eixos centrals del moviment feminista durant la Transició va ser la lluita pel dret al propi cos. D'una banda, s'organitzaven campanyes, manifestacions i protestes per difondre el seu missatge, mentre que també s'escrivien pamflets i butlletins informatius i es realitzaven tallers per compartir els coneixements que s'adquirien amb el nombre més gran de dones possible. El títol de l'article «les dones parim, les dones decidim» és un lema que es va popularitzar molt, sent utilitzat en octavetes, cànctics i pancartes (Comissió pel Dret a l'Avortament, s.d.)².

En el marc de la lluita pel dret al propi cos, una de les reivindicacions més clares va ser la del dret a l'avortament. També va ser de les primeres, quedant recollida com a conclusió en les primeres Jornades Catalanes de la Dona (JCD) que es van celebrar l'any 1976 al Paraninfo de la Universitat de Barcelona (Segura Soriano, 2019). A través de diferents organitzacions, el moviment feminista de Barcelona va organitzar xarxes d'avortament clandestí per garantir l'accés de totes les dones a aquest dret, tant dins com fora de l'Estat. Però la lluita no estava només encarada a l'exercici del dret immediat, sinó que també es treballava per provocar un canvi social i legislatiu que permetés un avortament completament lliure i gratuït. Aquest article se centra en el període comprès entre les primeres JCD i la primera reforma penal que despenalitzava parcialment l'avortament, aprovada l'any 1985 (Ley Orgánica 9/1985, 1985)³. Ara bé, actualment encara hi ha dones que no tenen garantit aquest dret i, per tant, la lluita pel dret a l'avortament segueix en actiu.

És important remarcar que tant activistes com metgesses i les dones que volien avortar deixaven molt poques coses per escrit per l'amenaça de la repressió. Per tant, recórrer a les testimonis i la història oral ha estat tant una decisió com una necessitat. Això, conjuntament amb els arxius d'activistes i organitzacions i altres publicacions del moviment feminista, ha permès fer una aproximació des de baix a la història dels avortaments. D'aquesta manera, es posen en relleu les contribucions de casos locals —aquí, el de les xarxes organitzades pel moviment feminista de Barcelona— a la lluita pel dret a l'avortament en un context més ampli (Hay, 2020: 609). A més, ens allunya dels relats oficials i del de les institucions per donar protagonisme a les dones que van posar el seu cos i el seu coneixement en aquesta lluita.

Aquest article compta amb els testimonis orals de quatre dones⁴ que van tenir papers diferents en les xarxes d'avortament clandestí. Dues són activistes de la Comissió pel Dret a

2. COMISSIÓ PEL DRET A L'AVORTAMENT (s.d.), [Octaveta que anuncia cercavila i teatre], Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons Ca la Dona de la Comissió pel Dret a l'Avortament.

3. Ley Orgánica 9/1985 de 1985, de reforma del artículo 417 bis del Código Penal. 5 de julio de 1985, Boletín Oficial del Estado (BOE), núm. 14138.

4. A l'hora de fer les entrevistes s'han tingut en compte les consideracions preses per Agata Ignaciuk i Christabelle Sethna (2020) i les recomanacions de Memorial Democràtic de Catalunya (Bernal & Corbalán, 2008), oferint a les testimonis l'opció

l'Avortament de Barcelona, una altra és ginecòloga que va practicar avortaments al País Valencià i la quarta, una dona de Barcelona, activista i militant, que va avortar al País Valencià i a Londres⁵.

A més de les fonts orals, s'han consultat també els fons del grup DAIA i de la Comissió de Barcelona pel Dret a l'Avortament que es troben al Centre de Documentació de Ca la Dona, així com els documents personals d'una activista de la Coordinadora Feminista i els llibres *Nuestros cuerpos, nuestras vidas* (The Boston Women's Health Collective, 1984)⁶ i *Cuaderno feminista: una introducción al self-help* (Taboada, 1978)⁷.

Els avortaments a l'Estat espanyol durant el segle xx, tant legals com clandestins, han estat abordats fins ara des de la història de la medicina, sovint com a part d'estudis més amplis —que han sigut molt útils per la realització d'aquest treball— sobre la salut sexual i reproductiva de les dones (Ignaciuk & Villén Jiménez, 2018; Rodríguez-Ocaña et al., 2012) o els centres de planificació familiar (Fajula Colom, 2018; Ortiz-Gómez & Ignaciuk, 2018). Aquest article, per la seva banda, recull una història que no consta encara per escrit, explorant quina era l'organització necessària i les condicions materials concretes en què es realitzaven els avortaments clandestins a l'Estat espanyol durant la Transició, en concret, en el context català.

Resistir la ignorància: Moviment per la Salut de les Dones i Dret al propi cos

Des de les epistemologies de la ignorància s'han estudiat les pràctiques de producció d'ignorància i, per entendre-les i estructurar-les, hi ha autors que utilitzen diferents taxonomies. Tuana (2006) identifica i analitza diferents formes d'ignorància que específicament s'han imposat, de manera sistèmica, sobre el cos i salut de les dones. Proposa les categories «saber que no se sap, sense que importi» (el coneixement no està lligat als interessos hegemònics actuals), «ni tan sols saber que no sabem» (queda amagat pel coneixement o interessos actuals), «no volen que sapiguem» (es cultiva la ignorància de certs grups), «ignorància deliberada» (des de posicions de privilegi, s'ignoren per voluntat les realitats de col·lectius oprimits) i, finalment, «ignorància des de les cures» (en sentit positiu, acceptar que no ho podem saber tot)⁸. Tuana explica la seva classificació a través d'exemples rela-

de realitzar les entrevistes presencialment o en format *online*, d'aturar l'entrevista en qualsevol moment o de rebre una còpia de l'enregistrament, entre d'altres. Vull advertir que, per regla general, les seves paraules han estat traduïdes al català.

5. A nivell personal, considero important especificar que aquesta quarta testimoni, Àngels Zurita, és la meua mare, i soc conscient del biaix emocional que això pot suposar. Malgrat que no puc ser del tot objectiva, he treballat per mantenir el màxim rigor en el tractament el seu testimoni, així com en la resta de la recerca.

6. THE BOSTON WOMEN'S HEALTH COLLECTIVE (1984), *Nuestros cuerpos, nuestras vidas* (2na ed.), Barcelona, Icaria.

7. TABOADA, Leonor (1978), *Cuaderno feminista: una introducción al self-help*, Barcelona, Las Desobedientes.

8. També es proposen diferents formes de referir-se a l'estudi de la ignorància. Robert Proctor va idear el terme «agnotologia» amb la intenció de suggerir l'artificialitat i historicitat de la ignorància (Proctor, 2008), i el seu ús està molt estès. Tuana, en canvi, utilitza «epistemologies de la ignorància» per mantenir la força retòrica de referir-se a l'estudi d'aquest fenomen de la mateixa manera que es fa amb la ciència o altres formes de coneixement.

cionats amb el cos i la salut de les dones, que en alguna ocasió combinen diferents formes: s'han amagat efectes secundaris de les pastilles anticonceptives femenines («no volen que sapiguem») mentre que no es financen investigacions sobre les pastilles anticonceptives masculines («saber que no se sap, sense que importi»).

Davant de les pràctiques de producció d'ignorància sobre el cos i la salut de les dones, s'han generat respostes com la del moviment per la salut de les dones dels anys setanta als Estats Units, que creava i socialitzava coneixement a partir de la pròpia experiència, i que va tenir molta influència en la lluita pel dret al propi cos a l'Estat espanyol. L'estudi d'aquestes respostes s'emmarca en les epistemologies de la resistència que proposen autores com la mateixa Tuana (2006) o García Dauder i Romero Bachiller (2016).

El moviment per la salut de les dones als Estats Units va dedicar part dels seus esforços a la producció de ciència sense fer de què parla García Dauder (2018, 25):

No només és important conèixer les pràctiques de producció d'ignorància, també visibilitzar el paper de moviments socials o activismes en salut, en aquest cas de dones, en la producció de «ciència sense fer» [traducció pròpia].

Una expressió formal d'aquesta tasca és el llibre *Our bodies, ourselves*, publicat l'any 1971 pel *Boston Women's Health Collective*. Aquest col·lectiu de dones no només van consultar manuals mèdics, sinó que també van comptar amb les experiències de totes elles i amb la informació que extreien dels seus propis cossos, experimentant i autoexplorant-se, convertint-se en coproductores de coneixement científic i en expertes per experiència (Viehöver et al., 2015). García Dauder i Romero Bachiller (2016) expliquen com, des d'aquests activismes, les feministes compleixen la funció de «correctores epistèmiques», contribuint en la producció d'una ciència menys distorsionada i més justa socialment.

Amb *Our Bodies, Ourselves*, el col·lectiu de dones de Boston posaven aquest coneixement corregit i alternatiu que havien generat a l'abast de totes les dones, fent ús d'un llenguatge clar i planer acompanyat de fotografies, il·lustracions i diagrames. El llibre va ser ben rebut i molt emprat pel moviment feminista de l'Estat espanyol, que va traduir-lo amb el títol *Nuestros cuerpos, nuestras vidas* (The Boston Women's Health Collective, 1984)⁹. Montse Cervera —integrant de la Comissió pel Dret a l'Avortament— explica que per moltes dones del moviment feminista aquest llibre era «com la Bíblia», ja que no només contenia moltíssima informació sobre els seus cossos a la qual no tenien accés d'altres formes, sinó que també presentava una manera diferent de pensar sobre elles mateixes i la seva salut:

9. THE BOSTON WOMEN'S HEALTH COLLECTIVE. (1984), *Nuestros cuerpos, nuestras vidas* (2na ed.), Barcelona, Icaria.

La idea sobre la salut, això era el més important. Deixar que la salut no estigui en mans de la medicina oficial, sinó en mans de les dones, no? Això és un pas impressionant. Que no vol dir que dintre d'aquestes dones no hi hagi professionals metgesses, biòlogues, expertes, sociòlogues, psicòlogues, el que sigui. (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023)

Abans de la traducció del llibre sencer, però, el moviment ja va comptar amb una publicació fortament inspirada per aquest: el llibre *Cuaderno feminista: una introducción al self-help* de Leonor Taboada (1978). En la seva introducció, Taboada expressa que ella no està creant contingut, sinó fent «circular una informació que ya existe» per fer de «punto de partida para estimular la investigación de las mujeres» (Taboada, 1978, 7)¹⁰. L'autora dedica el quadern al Boston Women's Health Collective, ja que gran part de la informació està extreta d'*Our bodies, Ourselves* i té una estructura similar, però també explica que ha utilitzat materials elaborats per altres organitzacions feministes.

El *Cuaderno feminista* conté un capítol sobre l'avortament adaptat al context espanyol —molt menys extens del que després tindria la traducció d'*Our bodies, Ourselves*— en què resumeix la situació legal del moment, l'any 1978, i explica els mètodes més utilitzats en clíniques angleses —principalment l'aspiració— justificant que és el destí més freqüentat per les dones espanyoles. Finalment, inclou una llista d'adreces i telèfons de llocs on poder avortar, set a Londres i tres al sud de França. També hi consten algunes indicacions entre parèntesis sobre aspectes molt pràctics que poden ajudar a les dones a decidir-se, com si a la clínica hi parlen castellà, si és més barat o més car i si donen informació, entre d'altres (Taboada, 1978, 71-72)¹¹.

Aquestes publicacions, juntament amb altres de més petites o tallers i xerrades, es poden entendre com a respostes a les pràctiques d'ignorància sobre els cossos i la salut de les dones. La creixent professionalització de la medicina, aguditzada al segle xx, va anar apartant els coneixements i pràctiques populars, dificultant la seva transmissió. En el període que ens ocupa, entre les dècades dels anys setanta i vuitanta, la salut sexual i reproductiva de les dones havia quedat en mans de la medicina oficial —gairebé completament, de manera encara més clara en ambients urbans com Barcelona— aspecte que va suposar la pèrdua d'accés generalitzat a tot un cos de coneixement cultivat durant molts anys per dones. Les llevadores, les receptes familiars o la pròpia experiència havien perdut l'autoritat epistemològica que en un passat no tan llunyà havien tingut.

Aquesta medicalització de la salut sexual i reproductiva es tradueix, llavors, en la forma d'ignorància que Nancy Tuana identifica com «ni tan sols saber que no sabem», ja que el coneixement expert tapava tot aquell altre coneixement que s'havia anat dissolent —sense acabar de desaparèixer— i quedava relegat a espais molt limitats i sense prestigi. De manera

10. TABOADA, Leonor (1978), *Cuaderno feminista: una introducción al self-help*, Barcelona, Las Desobedientes.

11. TABOADA, Leonor (1978), *Cuaderno feminista: una introducción al self-help*, Barcelona, Las Desobedientes.

paral·lela, la professionalització de la medicina suposava una barrera simbòlica i social —a més d'econòmica i, durant molt de temps, legal— per l'accés de les dones al coneixement expert. Aquesta és la materialització d'una altra forma de producció d'ignorància, «no volen que sapiguem», molt més explícita: es blindava un coneixement com a vàlid i es transportava a un espai d'on s'exclou —amb algunes excepcions— a les dones. Amb els sabers populars gairebé oblidats i desprestigiats i el difícil accés al coneixement expert, la majoria de les dones restaven ignorants sobre el seu propi cos i la seva salut sexual i reproductiva, amb grans dificultats per gestionar-les autònomament de forma lliure i segura.

Com a resposta a aquesta situació, recolzada també en una legislació, sistema educatiu i institucions —com la Sección Femenina o l'Església— que apuntalaven l'opressió de gènere, va prendre molta força la reivindicació del dret al propi cos i al plaer de les dones, campanya a partir de la qual es van fer múltiples manifestacions i accions diverses com tancades i mítings¹² (Fajula Colom, 2017). Tant *Nuestros cuerpos, nuestras vidas* com el *Cuaderno feminista* són mostres clares de la intenció del moviment feminista de l'Estat espanyol de recuperar aquest dret al propi cos a través de recuperar-ne el coneixement. Així ho expressa Taboada en la introducció del *Cuaderno*, responent a la pregunta que ella mateixa formula de per què l'ha escrit:

Porque creo que las mujeres necesitamos un arma corta para defendernos de la opresión, y esa arma es el conocimiento. Porque pienso que lo primero que nos han impedido conocer es nuestro cuerpo. Porque pienso que un cuerpo colonizado responde a la ideología del colonizador. Porque pienso que no es posible liberar la mente si tenemos el cuerpo al servicio del dominante (Taboada, 1978: 7)¹³.

Aquestes paraules no només demostren que es té consciència de la ignorància imposada, sinó també la voluntat de resistir-la recuperant el coneixement i formulant-ne de nou. Representen, a més, les bases de la reivindicació del dret al propi cos, un dels eixos principals del moviment feminista. No pretenc afirmar que totes les feministes compartissin exactament el mateix discurs, i encara menys totes les dones, ja que tampoc podem assumir que aquests llibres o altres materials similars els arribessin: la circulació del coneixement inclou, però també exclou (Secord, 2004). Tanmateix, sí que era una lògica estesa sobretot entre aquelles més centrades en la lluita pels drets sexuals i reproductius, com és el cas del moviment de planificació familiar molt analitzat per autores com Sara Fajula Colom (2017, 2018), Teresa Ortiz-Gómez i Agata Ignaciuk (2018) o Eva Fernández Lamelas (2016).

12. Sara Fajula explica que aquestes accions no tenien molt poder de convocatòria, però van saber utilitzar elements innovadors com la dansa o lemes impactants per no passar desapercebudes (Fajula Colom, 2017).

13. TABOADA, Leonor (1978), *Cuaderno feminista: una introducción al self-help*, Barcelona, Las Desobedientes.

«Les dones decidim»: Lluita pel dret a l'avortament del moviment feminista de Barcelona

Des de finals de la dècada de 1960, l'avortament es va anar despenalitzant a països com Anglaterra, els Estats Units i Holanda. Molt abans, al gener de l'any 1937, la Generalitat de Catalunya havia aprovat un decret¹⁴ que reconeixia les dones com a «mestresses del seu cos» i permetia l'avortament. Ara bé, aquesta normativa legal va durar un període molt curt i va tenir molt poca rellevància: la majoria d'avortaments van seguir produint-se en la clandestinitat (Lora Medina, 2018).

Amb l'inici de la dictadura franquista es van prohibir i perseguir tant els anticonceptius com la pràctica d'avortaments, fins als anys 1978 i 1985, respectivament (Rodríguez-Ocaña et al., 2012). La lògica nacionalcatòlica del règim era especialment dura contra les dones i el control de la natalitat: calia augmentar la població i aquesta havia de ser l'única funció de les dones (i, alhora, un bon mecanisme de control). Les prohibicions de la dictadura, però, mai van aconseguir —com no ho aconseguen en cap altre context— aturar els avortaments. En el seu llibre sobre els mètodes anticonceptius i d'avortament, l'historiador de la medicina John Riddle explica com «els avortaments sempre han estat disponibles»¹⁵, per difícil que ho posés el context.

A l'Espanya dels anys trenta, els avortaments clandestins eren una pràctica habitual i alguns dels mètodes més utilitzats eren les contusions al ventre, la ingestió de verins o les irrigacions intrauterines d'aigua sabonosa (Lora Medina, 2018, p. 836-837). Parlant sobre els anys setanta, Montse Cervera recorda que tenia una recepta per fer infusions de ruda i que va conèixer l'ús com a plantes abortives del fonoll i el julivert —perquè el butlletí de la *Comisión pro-derecho al aborto* del moviment feminista de Madrid es titulava *Hinojo y Perejil*— (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023), mentre que Àngels Zurita havia sentit a parlar de l'ús d'agulles i de dones que baixaven les escales assegudes, donant cops, per provocar la pèrdua de l'embaràs (À. Zurita, entrevista personal, 5 de maig de 2023). El llibre *Nuestros cuerpos, nuestras vidas* (The Boston Women's Health Collective, 1984)¹⁶ inclou una llista de mètodes perillosos en què consten aquests i altres mètodes —com la presa de comprimits de quinina, els banys molt calents o la introducció d'agulles de mitja a l'úter— dels quals s'explica els riscos i s'avisava que no s'han d'utilitzar.

Tot això evidencia que les prohibicions sobre els avortaments i els anticonceptius no n'aturaven la pràctica perquè, negant-se a perdre el control sobre el seu cos i en una estratègia de resistència a la ignorància, les dones seguien fent circular el coneixement sobre mètodes «naturals» o «casolans». A més, teixien xarxes amb familiars, amigues i veïnes per

14. Decret s.n. de 1937, «La reforma eugènica de l'avortament», Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (DOGC), 9 de gener de 1937.

15. Riddle, 1992, 7, traducció pròpia. Riddle parla específicament del període des de l'edat antiga al Renaixement.

16. THE BOSTON WOMEN'S HEALTH COLLECTIVE. (1984), *Nuestros cuerpos, nuestras vidas* (2na ed.), Barcelona, Icaria.

ajudar-se bé a provocar-se els avortaments o a buscar llocs on els ho poguessin fer (Ignaciuk & Sethna, 2020). Aquesta situació no era exclusiva de l'Estat espanyol. Sobre els Estats Units, David P. Cline explica que «les dones trobaven un camí. Navegaven la clandestinitat, prenen greus riscos. Alguns casos tenien resultats positius i altres, no» (Cline, 2006: 27, trad. pròpia).

El que sí que assolien les prohibicions és que la circulació de coneixement sobre pràctiques abortives quedés amagada, relegada a la transmissió oral o dissimulada en receptes familiars. A més, encarien el cost dels avortaments i augmentaven els perills i la mortalitat entre les dones que volien avortar. Aquests riscos, a sobre, estaven estratificats segons classe, regió i afiliació política (Ignaciuk & Sethna, 2020; Lora Medina, 2018).

Davant d'aquesta situació, moltes dones es van organitzar en la lluita pel dret a l'avortament. Els objectius d'aquesta lluita es podrien classificar en dos tipus: a llarg termini i immediats. D'una banda, a llarg termini, les activistes feministes lluitaven —i encara ho fan a països com Andorra, on avortar continua prohibit— per provocar un canvi social i legal i fer que aquest dret es reconegui legalment i sigui acceptat. A Catalunya, aquesta demanda es va fer especialment visible a l'inici de la Transició, amb l'organització de les primeres Jornades Catalanes de la Dona de l'any 1976 (Segura Soriano, 2019).

La demanda del moviment feminista no era només la despenalització de l'avortament, sinó que també exigia que les dones poguessin exercir el seu dret lliurement, sense condicionants mèdics, i de forma gratuïta. Des de la coordinadora feminista estatal es va, fins i tot, redactar un projecte de llei de l'avortament (Coordinadora de Organizaciones Feministas del Estado Español, 1983)¹⁷, ple de consideracions molt específiques tant pràctiques com teòriques i usa un llenguatge tècnic i legal que denota coneixement i control sobre el tema. Aquest projecte de llei és molt ambiciós i era difícil creure que podria ser adoptat en la seva totalitat, però té una altra funció per al moviment feminista: forjar la seva credibilitat com a interlocutores vàlides sobre l'avortament a nivell científic i legal. Aquesta mateixa estratègia l'identifica Epstein en els pacients/activistes de la lluita contra la SIDA (Epstein, 1995).

D'altra banda, existia l'objectiu a escala immediata d'aconseguir que totes les dones que volguessin avortar poguessin fer-ho de la manera més segura possible. Aprofitant la despenalització —o una menor persecució— dels avortaments a altres països d'Europa, moltes dones viatjaven per avortar (Ignaciuk & Sethna, 2020). Els llocs més habituals des de Barcelona eren Londres, Holanda o el sud de França. Ara bé, no totes podien permetre's la despesa econòmica o estar absents durant uns dies, així que també es practicaven avortaments dins de l'Estat, generalment en condicions més precàries per manca d'instrumental adient o la formació necessària.

17. COORDINADORA DE ORGANIZACIONES FEMINISTAS DEL ESTADO ESPAÑOL (1983), Proyecto de ley de aborto, Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons Ca la Dona de la Comissió pel Dret a l'Avortament.

En aquest context, alguns metges i estudiants de medicina, sobretot de l'especialitat de ginecologia, van posar-se a practicar avortaments de forma clandestina per assegurar que les dones poguessin accedir a aquest dret sense córrer tants riscos. És el cas d'FM, que a inicis de la dècada dels vuitanta va practicar múltiples avortaments a la ciutat de València, on era estudiant de ginecologia i militant d'un partit d'extrema esquerra (FM, entrevista personal, 11 de maig de 2023). La clandestinitat les obligava a realitzar els avortaments en pisos o cases, però hi havia algunes excepcions, com la de la Clínica Acuario a València o algun hospital de Madrid, on hi havia doctors que actuaven en clandestinitat dins dels centres sanitaris (Ignaciuk & Sethna, 2020; Ortiz-Gómez & Ignaciuk, 2018).

Així doncs, el moviment feminista va crear xarxes amb clíniques de Londres i Holanda o amb metges i estudiants de medicina de llocs com Avinyó, Barcelona o el País Valencià. A Barcelona, les organitzacions que van destacar en la tasca de referenciar dones a llocs on poguessin avortar van ser el grup DAIA i la Comissió pel Dret a l'Avortament (a partir d'ara, CDA). Tanmateix, no totes les dones que volien avortar acudien a DAIA o la CDA. En aquests casos, les relacions interpersonals entre dones d'àmbits diferents conformaven un altre component de la lluita pel dret a l'avortament:

La idea de l'avortament clandestí amb seguretat va ser possible gràcies a la relació d'algunes professionals, homes i dones, i de les dones que van, diguéssim, arriscar-se a fer aquest suport a les dones (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023).

El Grup DAIA i la Comissió pel Dret a l'Avortament

DAIA (Dones per l'Autoconeixement i l'Anticoncepció) va funcionar entre els anys 1976 i 1984, amb l'objectiu principal d'aconseguir l'alliberació personal de les dones i el seu cos a través de la informació sobre els diferents mètodes anticonceptius, una nova sexualitat i sobre l'avortament. Les dones que hi participaven es van formar a través de materials com el llibre *Our Bodies, Ourselves* per tal de poder desenvolupar les seves activitats divulgatives, que sovint realitzaven en coordinació amb les Vocalies de Dones o altres organitzacions del moviment feminista (Fajula Colom, 2017). Aquestes activitats —xerrades, serveis d'assessorament, tallers d'autoconeixement, dossiers informatius, etc.— van servir per fer circular el coneixement coproduït des de l'activisme feminista i apropar-lo a dones de tots els barris.

A part de la tasca divulgativa, DAIA també va destacar pel seu suport pràctic —a través d'informació i acompanyament— a les dones que volien avortar. *L'Almanac de les Dones*, 1979 (Sau et al., 1980)¹⁸ va ser una publicació del Grup Feminista de Cultura que pretenia recollir les activitats, lluites i accions que s'havien desenvolupat a Barcelona durant aquell any. En l'apartat que escriu DAIA, hi expliquen com «a través de permanències (3 dies a la

18. SAU, Victòria et al. (1980), *Almanac de les Dones*, 1979, Barcelona, LaSal, edicions de les Dones.

semana) en el local que compartim con Coordinadora Feminista, hemos dado información sobre anticonceptivos, realizado sesiones de diafragma y, principalmente, informado sobre aborto en reuniones colectivas» (Sau et al., 1980, s.n.)¹⁹. Aquest suport es va arribar a conèixer fora de Catalunya, ja que al Fons DAIA s'hi troben les cartes de dues persones que els escriuen demanant adreces i contactes de llocs on poder avortar, una des de Tenerife (J.G., 1978)²⁰ i, l'altra, des d'Osca (N.B., 1978)²¹.

D'altra banda, l'any 1980 es va formalitzar la Comissió pel Dret a l'Avortament, constituïda per dones que feia anys que estaven involucrades en la lluita pel dret a l'avortament i per la planificació familiar, tal com expliquen en la presentació del seu butlletí, titulat *Les dones decidim* (Comissió pel Dret a l'Avortament, 1983). Neus Moreno, integrant de la comissió, recorda que les primeres accions que van fer abans de crear la CDA eren de sensibilització:

Anàvem a Canaletes amb una taula, i allà repartíem i parlàvem amb la gent i tal, i alguna vegada vam tenir alguna agressió. Sí, perquè, és clar, estem parlant del 77, pràcticament d'aquest tema no... O sigui, no té res a veure la situació actual com quan nosaltres vam començar. Per exemple fer alguna pintada, algun mural al carrer i també ens insultaven i immediatament ens ho tapaven. O sigui, que quan vam començar, ni era un tema que estava a l'agenda ni era un tema que tingués molt recolzament social. (N. Moreno, entrevista personal, 11 de maig de 2023).

A les actes de les Jornades Feministes Estatals —celebrades a Barcelona el novembre de 1985— les dones de la CDA concretaven que es van començar a organitzar com a comissió petita dins de la Coordinadora Feminista (carpeta personal, militant feminista, s.d.). Es van consolidar i presentar l'any 1981 durant la primera Coordinadora Estatal de Comissions Per al Dret a l'Avortament, en què es van definir els tres objectius fonamentals: amnistia per a totes les dones encausades, despenalització total de l'avortament i creació de centres de planificació.

En aquestes mateixes actes relataven algunes de les accions de protesta que van organitzar o en què van participar —manifestacions, tancades i encadenades, recollides de signatures, etc.— per reclamar el dret a l'avortament i l'alliberament de totes les dones que eren a la presó per avortar. Explicaven, també, que la diversitat de la CDA les havia ajudat a apropar-se «a barris, a les fàbriques i centres de treball i a altres sectors» (carpeta personal,

19. SAU, Victòria et al. (1980), *Almanac de les Dones*, 1979, Barcelona, LaSal, edicions de les Dones. En aquest apartat també expliquen que durant les permanències van recollir, en cinc mesos, 1.300 fitxes de dones que pensaven avortar. No he trobat, al Fons DAIA, cap d'aquestes fitxes.

20. J.G. (1978), [Carta al grup DAIA], Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons DAIA.

21. N.B. (1978), [Carta al grup DAIA], Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons DAIA.

militant feminista, s.d.). Altrament, igual que DAIA, la CDA realitzava permanències al seu local. A les actes de les Jornades Feministes Estats valoraven positivament que les permanències els havien permès convertir-se en punt de referència per moltes dones, conèixer millor la realitat de les que pensaven avortar i «connectar moltes dones amb els centres d'informació (sexual i anticoncepció) per començar a qüestionar coses, per introduir conceptes feministes, etc.» (carpeta personal, militant feminista, s.d.).

Retornant a l'anàlisi de les epistemologies de la ignorància, el que feien aquestes activistes i militants a través de les permanències era socialitzar tot el coneixement que havien adquirit i coproduït per tal de convertir la resistència a la ignorància d'un acte individual a una acció col·lectiva.

Cal destacar que la coordinació de DAIA i la CDA amb les Vocalies de Dones i els CPF —que també oferien informació per derivar les dones que volien avortar a través dels seus locals— va ser molt important per poder arribar a més dones i de perfils més diferents.

El perfil de dones que venia era molt variat, molt variat, perquè venien dones que sí que venien dels barris, mestresses de casa o treballadores, no? Això sobretot a les vocalies, cadascú a cada barri... I després venien dones professionals, o no sé què, vull dir que no estaven ficades en cap grup ni res, però venien perquè pensaven «me'n fio del moviment feminista més que res més» i t'agafaven la informació, i algunes ho feien i d'altres no, no? Però això, jo crec que en general era bastant variat, dones joves i tal, també que no tenien ni un duro... Sobretot això que fos generalitzat, per barris, feia que fos més fàcil, no? Per les dones de cada barri apropar-se. (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023).

Paral·lelament a les cartes, els butlletins i les permanències, hi havia dones —sobretot les que estaven en altres moviments socials— que arribaven a DAIA o la CDA per camins més informals, com explica Montse Cervera. Puntualitza, però, que hi havia moltes dones a qui no arribaven malgrat els esforços i els diversos mitjans que posaven a l'abast:

Hi havia dones feministes a tot arreu, a tots els moviments socials, i *llavorens* deien «esta sabrá». O et trucaven, «oye, no sé qué». Era una miqueta així. Ara, evidentment, estic parlant de les dones que van venir. Que la immensa majoria què van fer? Doncs van tenir les criatures, altres se'n van assabentar no sé com. No ho sé. (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023)

Segons es dedueix de la documentació interna que s'ha pogut consultar, van ser moltes les dones que van acudir a DAIA i a la CDA i que, a través de les seves xarxes, van poder accedir als avortaments clandestins:

Nos veíamos totalmente desbordadas por el número de mujeres a las que teníamos que repetir una y otra vez las direcciones donde abortar, con el local que más que un centro de mujeres parecía un ambulatorio de la Seguridad Social. (Sau et al., 1980, s.n.)²²

«La gent, avortar, ha avortat sempre»: avortar clandestinament des de Barcelona

Avortar a l'estranger era una opció bastant comuna, però calia tenir llibertat per marxar dos o tres dies sense aixecar sospites. A més, tenia un cost bastant alt perquè, a part de la intervenció, s'havia de pagar el viatge i l'estada. Així, una opció que buscaven les dones —sobretot les de classes més baixes— era la d'avortar prop de casa o provocar-se elles mateixes els avortaments. Això suposava un risc molt gran per la seva salut, sovint es realitzaven en condicions insalubres i molts dels mètodes «casolans» no només eren perillosos sinó també ineficaços. Com assenyala Montse Cervera, «la gent, avortar, ha avortat sempre». (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023)

Algunes persones s'aprofitaven de la desesperació i desinformació de les dones que volien avortar, i els realitzaven avortaments molt perillosos. Malgrat alguns exemples com el cas del «carnisser de Sants» (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023), és probable que no hi hagués un número molt elevat de persones que realitzaven avortaments per un benefici econòmic, ja que justament les dones que tenien més recursos avortaven fora de l'Estat, on se'ls garantia avortaments més segurs i menys dolorosos. Ara bé, aquest risc va ser un altre dels motius —el principal dels quals era la lluita pel dret al propi cos— que va motivar la tasca de grups com DAIA i la CDA de derivar les dones que volien avortar als llocs més segurs possibles.

Avortaments dins de l'Estat espanyol

La CDA, generalment, només donava adreces per anar a avortar a l'estranger:

Nosaltres, per garantir el tema sanitari sempre era fora. *Bueno*, i després teníem algunes clíniques, però això ja va ser més endavant. [...] Al començament de tot va ser fora. O al sud de França, Holanda o Londres. (N. Moreno, entrevista personal, 11 de maig de 2023)

Ara bé, treballaven en xarxa amb la resta de dones del moviment feminista i coneixien més alternatives, així que, a escala personal, podien donar altres contactes. Un d'aquests contactes era el de les persones que realitzaven avortaments al sud de França, amb qui DAIA tenia el contacte directe i van aconseguir que de tant en tant es desplaressin a Barcelona:

22. SAU, Victòria et al. (1980), *Almanac de les Dones*, 1979, Barcelona, LaSal, edicions de les Dones.

Hi havia el sud de França, a Avinyó, concretament, que hi havia gent que en feia, que havia practicat avortaments a Itàlia i havia après. Llavors les dones, amb cotxe, que era més fàcil que amb avió, anaven a fer-ho allà. I, alguna època, aquest grup de gent va venir també a Barcelona. És a dir, els segons diumenges de mes, o així, venien i llavors a la gent li donàvem una cita i els feien avortaments. [...] Això fonamentalment era DAIA, qui ho havia organitzat. (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023)

Paral·lelament, un altre lloc on es podia avortar dins de l'Estat espanyol era al País Valencià. Així s'explica en un manifest de l'Assemblea de Dones de la Marina Alta, sense datar, que es troba al Fons Ca la Dona de la CDA, on també denuncien la persecució judicial que patien (Assemblea de Dones de la Marina Alta, s.d.)²³. Davant de la falta de garanties dels avortaments clandestins que s'estaven realitzant, estudiants i professionals de medicina, sobretot de ginecologia, i infermeria van aplicar els seus coneixements —i es van formar quan els feia falta— per assegurar l'accés de les dones al dret a l'avortament de la manera més segura possible. La clandestinitat obligava a dur a terme aquests avortaments fora de les clíniques i hospitals²⁴ i, per tant, sense anestèsia. Adquirien el material amb els pocs diners que pagaven les dones —les que podien— i substituïen les parts complexes amb mètodes més rudimentaris. L'esterilització dels espais, sovint cuines o menjadors, i de l'instrumental es feia de la manera més curosa possible, però no seguia els estàndards oficials. Es podria dir que creaven petits quiròfans a casa.

Àngels Zurita tenia vint-i-dos anys quan va viatjar de Barcelona al País Valencià per avortar a casa d'un conegut que estudiava medicina, l'any 1980 (À. Zurita, entrevista personal, 5 de maig de 2023). Recorda que van posar un llençol sobre la taula del menjador, on la van fer estirar. Li van ensenyar el material senzill que utilitzarien i li van donar algunes pautes perquè ella mateixa s'ocupés de la seva recuperació. La intervenció va ser ràpida però dolorosa. Malgrat això, la situació va ser més còmoda i el tracte va ser molt més proper que quan, al cap d'uns anys, va viatjar a Londres per avortar en una clínica privada:

Llavors jo no sabia exactament com seria, l'única cosa que sabia és que m'ho feien en una casa i que seria sense anestèsia, però que eren gent de medicina i que, per tant... a mi em va semblar que era garantia que estava més o menys... que no era la cosa típica de temps enrere, que jo havia sentit que t'ho feia una *abortera* a casa seva amb unes agulles. El que jo coneixia era estudiant, i no posaria la mà al foc, però jo crec que el que m'ho va fer era metge. (À. Zurita, entrevista personal, 5 de maig de 2023)

23. ASSEMBLEA DE DONES DE LA MARINA ALTA (s.d.), «Manifest de l'Assemblea de Dones de la Marina Alta», Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons Ca la Dona de la Comissió pel Dret a l'Avortament.

24. Com ja he esmentat, la de la Clínica Acuario a València o alguns doctors de Madrid actuaven en clandestinitat dins dels centres sanitaris (Ignaciuk & Sethna, 2020; Ortiz-Gómez & Ignaciuk, 2018).

F.M. va practicar avortaments clandestins entre els anys 80 i 84, començant mentre feia l'especialitat de ginecologia (F.M., entrevista personal, 11 de maig de 2023). A classe els havien ensenyat a fer-ne en cas de gestació interrompuda, a quiròfan, però ella també va aprendre de mà d'una amiga seva que havia entrat en contacte amb la Clínica Acuario de València. Per molt que hi havia altres companyes que també realitzaven avortaments, no van arribar a crear una organització formal i feien els contactes a nivell personal a través dels seus entorns, amb l'excepció d'un grup feminista d'Alacant que no recorda com va contactar amb elles:

La gent sabia, suposo, la meua manera de pensar i llavors em demanaven. Llavors tu pots dir «sí, puc ajudar-te» o «no» i ja està. I després, hi havia també una connexió amb un grup de dones que eren d'algun grup feminista que eren d'Alacant, i el que feien era que s'organitzaven i feien un viatge amb quatre o cinc dones. [...] Eren gent que estava molt compromesa amb la causa feminista, organitzativament. (F.M., entrevista personal, 11 de maig 2023)

Quan venien moltes dones, s'organitzaven per torns amb les seves companyes per poder atendre-les a totes. El procediment que utilitzaven, l'avortament per aspiració, és relativament ràpid i senzill. Primer es dilata el coll de l'úter amb una cànula fina fins a poder-hi passar una cànula de Karman²⁵, que va connectada a un aspirador, i, un cop aspirat, es passa una cureta per assegurar que no queden restes. Aquest mètode està també explicat i il·lustrat al llibre *Nuestras vidas, nuestros cuerpos* i detallat en un dossier del grup DAIA datat l'any 1978 (DAIA, 1978)²⁶. F.M. explica que el material era, també, senzill i es podia adquirir sense problemes en una tenda d'instrumental mèdic: «un espèculum, la pinça de Pozzi per agafar el coll, els dilatadors... És que tot això és molt bàsic. Les cànules de Karman, d'aspirar, *lo* únic que potser faria sospitar, però tampoc» (F.M., entrevista personal, 11 de maig de 2023). Tenien antisèptics per esterilitzar tot el material i la zona on es feien els avortaments, i en acabar netejaven amb lleixiu. Abans d'iniciar el procediment, l'explicaven a les dones i resolien tots els dubtes. Retornant a la idea de resistir la ignorància:

Abans de començar explicàvem què seria, quin material, quin tractament —per què es donava un antibiòtic i el Methergin²⁷, per després—, què havien d'esperar, si tenien febre o qualsevol cosa. [...] Sempre explicaves que és com el dolor d'una regla molt forta —que hi ha dones que tenen dolor i d'altres no— i el procediment podia durar

25. L'article ja citat de Tanfer Emin Tunç (2008) explica com es va establir l'ús d'aquesta cànula als Estats Units, on va ser inventada per Harvey Karman.

26. DAIA (1978), Aborto [dossier editat per DAIA], Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons DAIA.

27. El Methergin és un estimulament uterí i vasoconstrictor que augmenta la freqüència i amplitud de les contraccions uterines. S'usa en hemorràgies de l'avortament, avortaments iniciats i incomplets i en raspats (VIDAL VADEMECUM SPAIN, 2015).

cinc minuts. Dures més en *lo* que és dilatar, però després vas aspirant, que ho feiem amb la tècnica de Karman. No teníem aspirador, ho feiem amb la xeringa, que havies de treure varies vegades i... res, molt poquet, en realitat. (F.M., entrevista personal, 11 de maig de 2023)

Aquest tracte més proper és un tret diferencial comparable al dels Centres de Planificació Familiar, sobretot abans de la seva institucionalització. F.M. explica que tenien «molt de caràcter de militància, vull dir, ara suposo que està tot molt legal i tal, i és tot molt més rutinari» (F.M., entrevista personal, 11 de maig de 2023). La medicina que es practicava fora dels espais oficials, per tant, no només era més justa socialment —ja que retornava a les dones la sobirania sobre el seu propi cos— sinó que també tenia un component més humà que facilitava el procés emocional de les dones que altrament eren assenyalades per la societat i perseguides per la llei. En aquell moment era també molt accessible a nivell econòmic, pel fet que cobraven un preu baix que els servia per a adquirir el material. F.M. sabia que les dones del grup d'Alacant havien organitzat recollides de diners, però quan els arribava algú que no en tenia suficients també l'atenien (F.M., entrevista personal, 11 de maig de 2023).

Les dones que van avortar amb F.M., fins on ella va poder saber, mai van tenir complicacions després de la intervenció (F.M., entrevista personal, 11 de maig de 2023). Àngels Zurita, en canvi, no va tenir la mateixa sort. Quan va tenir la primera regla després de la intervenció, va començar a tenir una hemorràgia molt forta i que no s'aturava. No tenia manera de posar-se en contacte amb el conegut que l'havia ajudat, així que, conscient dels problemes legals que li podia suposar, va decidir anar a les urgències de l'Hospital Clínic.

Hi vaig anar sola, a més, perquè no volia que ningú estigués implicat. I jo vaig anar-hi i vaig dir-ho, vaig dir «el dia tal em van fer una aspiració», perquè me'n recordo que llavors ells deien una aspiració, en lloc de dir avortament, «i ara m'ha vingut la regla i en tinc molta i no ho puc aturar». Això ho vaig dir a recepció i va venir un metge i em va dir «tu saps que això nosaltres ara ho hem de denunciar, que això és il·legal» i dic: «sí, sí, però suposo que primer m'atendreu, no?». D'entrada van venir amb una actitud una mica dura, no era una actitud comprensiva ni res... Però la veritat és que em van atendre. (À. Zurita, entrevista personal, 5 de maig de 2023)

Malgrat el tràngol, finalment no li van posar cap denúncia ni va tenir més complicacions. Ara bé, hi va haver molts altres casos de dones que van ser denunciades i detingudes, arreu de l'Estat espanyol, per haver avortat, tal com es relata en el número de presentació del butlletí *Les dones decidim* de la CDA (Comissió pel Dret a l'Avortament, 1983)²⁸. L'arti-

28. COMISSIÓ PEL DRET A L'AVORTAMENT. (Abril 1983), *Les dones decidim*, Butlletí núm. 0, Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons Ca la Dona de la Comissió pel Dret a l'Avortament.

cle d'Agata Ignaciuk i Christabelle Sethna (2020) i el llibre d'Isabel Segura (2019) també recullen casos de dones a qui se'ls va voler negar el tractament, a qui esperava la policia al sortir de l'hospital o que van acabar morint per falta d'atenció.

En el Fons Ca la Dona de la CDA s'hi troben múltiples convocatòries de concentracions i manifestos en suport a dones encausades per avortar, com el manifest titulat «No més judicis per avortar. Avortament sense restriccions, les dones decidim» (Comissió pel Dret a l'Avortament et al., 1983)²⁹. D'altra banda, les persones que realitzaven els avortaments corrien també un risc legal que estava, a més, aguditzat per la possibilitat d'inhabilitació com a professionals mèdics. F.M. recorda que en més d'una ocasió la policia va entrar a regirar la Clínica Acuario i van detenir Pere Enguix, el metge que n'estava al capdavant, i com que ella convivia amb el risc, conscient que el que feia era necessari, però també il·legal (F.M., entrevista personal, 11 de maig de 2023).

Tanmateix, la repressió no va aturar mai a unes ni altres i es van continuar practicant avortaments clandestins dins de l'Estat espanyol fins a la seva despenalització total.

Viatjar per avortar

Neus Moreno explica que, quan es van plantejar la necessitat de donar informació sobre els avortaments, van entrar en contacte amb les clíniques de fora de l'Estat per informar-se (N. Moreno, entrevista personal, 11 de maig de 2023). Quan ja portaven un temps, Montse Cervera recorda que les clíniques se'ls oferien —passant-los l'adreça, el contacte i discutint preus—, però inicialment els contactes els obtenien del Moviment de Planificació Familiar internacional (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023). És probable que aquest també fos l'origen —si no totalment, en part— de les llistes d'adreces que corrien pel moviment feminista, com el recull que es troba al *Cuaderno feminista* de Leonor Taboada (1978).

Facilitaven la informació sobre les diferents possibilitats a les dones que volien avortar, però també els explicaven quin era el procediment —majoritàriament, per aspiració— i informaven sobre els anticonceptius —preservatius, el DIU, el diafragma o les pastilles anticonceptives—, a més d'explicar-los el funcionament dels centres de planificació (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023). La gran majoria no es tornava a posar en contacte amb la CDA, però n'hi havia algunes que sí.

Només un vint per cent o així tornaven. Era «ja ho he fet, fora, no en vull saber res més». Però aquest vint per cent era molt important perquè llavors podies fer un seguiment, incorporar-les al moviment en un sentit ampli, o del barri, o perquè llavors eres

29. COMISSIÓ PEL DRET A L'AVORTAMENT et al. (Desembre 1983), No més judicis per avortar. Avortament sense restriccions, les dones decidim, Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons Ca la Dona de la Comissió pel Dret a l'Avortament.

activista en un sentit tan ampli com que volies el dret a l'avortament, o venir a les manis i tal. Això era molt important, però costava. Però nosaltres també ho entenem perfectament, perquè tu estaves desesperada i tal i ja ho has fet, i ara et ve malament *enrecordar-te*. Però algunes ens explicaven això, algunes més bé, d'altres que no, alguna que no ho havia fet... (M. Cervera, entrevista personal, 30 de maig de 2023)

El Fons DAIA també guarda cartes d'algunes dones que els escrivien després d'haver avortat. En una carta firmada el 16 de setembre de 1978 a València, una dona que havia anat a avortar a París explica com va ser el procediment —«una operació que duró muy poco y esa misma noche salí de la clínica»— i el petit seguiment que li van fer després, a més de demanar-los que li enviessin una enquesta per poder-la omplir, ja que «ya rellené la de antes de ir a París y así pues ya tenéis las 2» (P.G., 1978)³⁰. Hi ha una altra carta, enviada el 15 de juny de 1978 des de Barcelona, en què una dona agraeix que li facilitessin la direcció d'una clínica de Londres i els retorna informació —corregint alguna dada que se li havia donat i aportant-ne de noves— (B., 1978)³¹. Igual que amb la CDA, però, és probable que hi hagués moltes altres dones que després d'avortar ja no tornessin a contactar.

Algunes de les adreces de Londres i Holanda³² —en concret, Leiden i Amsterdam— es poden consultar en el butlletí *Les dones decidim*, núm. 2, de la CDA (Comissió pel Dret a l'Avortament, 1985)³³. A part, DAIA tenia contacte amb el grup d'Avinyó i, pel que indica la carta de València, també tenien l'adreça d'alguna clínica de París. Els preus variaven segons la clínica i segons els mitjans amb què es fessin els desplaçaments. França era molt més accessible, perquè s'hi podia anar en cotxe. L'article d'Ignaciuk i Sethna (2020) relata el testimoni de Consuelo Catalá —infermera, feminista i membre de la LCR— a qui una altra persona del partit va portar en cotxe a París per avortar l'any 1977. Ara bé, en aquest mateix article també s'explica que la despenalització de l'avortament a França excloïa aquelles que no hi residien, de manera que no sempre s'hi podien practicar de forma segura.

Pels destins on es necessitava avió, hi havia agències de viatge a través de les quals es concretava conjuntament el vol, l'hotel i el desplaçament fins a la clínica. Això de vegades generava contradiccions dins del moviment feminista perquè es veia com una espècie d'agència de turisme que feia negoci amb aquesta necessitat, però que alhora simplificava el procés. Al final, cada dona que volia avortar acudia a qui coneixia —ja fos DAIA, la CDA o alguna coneguda, a títol personal— i, a partir de la informació que li podien proporcionar, prenia la seva pròpia decisió. És el cas d'Àngels Zurita, que era militant d'extrema esquerra

30. P.G. (16 de setembre 1978), [Carta al grup DAIA], Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons DAIA.

31. B. (15 de juny 1978), [Carta al grup DAIA], Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons DAIA.

32. S'ha comprovat que actualment cap d'aquestes clíniques existeix.

33. COMISSIÓ PEL DRET A L'AVORTAMENT. (Març 1985), «Les dones decidim», Butlletí núm. 2, Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons Ca la Dona de la Comissió pel Dret a l'Avortament.

i feminista, però no formava part de cap organització del moviment feminista com a tal, així que va recórrer a amigues seves que estaven a la Coordinadora Feminista:

Llavors va ser quan em van dir que hi havia, em sembla que era a l'avinguda Catedral, una agència de viatges que era coneguda per la gent així del moviment i tal, on organitzaven els viatges. Vaig anar sola, a Londres, i aquesta experiència va ser més dura i més desagradable. No vaig anar acompanyada perquè els diners tampoc no donaven per anar dos, i clar, jo no parlava anglès i l'experiència per mi va ser dura, sí, sí. A l'avió, no sé si totes devíem anar al mateix, però érem un grup. O sigui, allà ens van recollir, ens van portar als hotels, llavors ens van dir: «a tal hora us vindrem a buscar» i ens van venir a buscar. (À. Zurita, entrevista personal, 5 de maig de 2023)

Fora de l'Estat, els avortaments es duïen majoritàriament a terme en clíniques privades. Per tant, comptaven amb tot el material adient —inclòs l'aspirador que al País Valencià substituïen per xeringues—, quiròfans i anestèsia. Avinyó és l'excepció en què els avortaments a l'estranger es feien fora de clíniques, però es pot suposar que la infraestructura era similar o una mica més sofisticada que al País Valencià, ja que el material era encara més fàcil d'adquirir a França perquè l'avortament estava despenalitzat.

Algunes de les clíniques tenien personal que parlava castellà per facilitar el tracte amb la gran quantitat de dones de l'Estat espanyol que hi acudien (Ignaciuk & Sethna, 2020; Taboada, 1978³⁴). El Fons Ca la Dona de la CDA conté un tríptic de la Clínica Staza, a Amsterdam, que està escrit en castellà i on consta un telèfon per trucar des d'Espanya (Stichting Staza, ca. 1985).³⁵ Ara bé, no totes les clíniques posaven les mateixes facilitats. Algunes d'aquestes clíniques privades, institucionalitzades, que tractaven amb dones que els eren estrangeres, acabaven perdent el tracte humà que, d'altra banda, van mantenir metgesses activistes com F.M.:

Sé que la infermera només parlava en anglès, perquè jo vaig tenir la sensació que quan vaig vomitar em va fotre la bronca. O jo vaig percebre que em fotia la bronca, però jo no l'entenia. A mi em sonava tot molt violent, em vaig sentir molt violenta, molt desagradable. En canvi, per la mateixa època o una mica després, una amiga meva va anar a Holanda i ella explica una experiència menys dura, més compartida. (À. Zurita, entrevista personal, 5 de maig de 2023)

34. TABOADA, Leonor (1978), *Cuaderno feminista: una introducción al self-help*, Barcelona, Las Desobedientes.

35. STICHTING STAZA (ca. 1985), [Tríptic de la Clínica Staza], Barcelona, Centre de Documentació de Ca la Dona, Fons Ca la Dona de la Comissió pel Dret a l'Avortament. El tríptic no està datat, però conté referències a la despenalització parcial de l'avortament de 1985, així que ha de ser una mica posterior a aquesta data.

Amb tot, els avortaments fora de l'Estat espanyol garantien una seguretat molt més alta, tant a nivell legal com de salut, i van ser molt freqüentats. Les xarxes que van formar les organitzacions feministes —entre elles, amb clíniques i metgesses, amb agències de viatge— van permetre l'accés de moltes dones al dret a l'avortament i, en definitiva, al propi cos.

Conclusions

En el període comprès entre 1976 i 1985, dones de perfils molt diversos van acudir al moviment feminista barceloní per poder exercir el seu dret a l'avortament quan els estava socialment i legalment negat. A través de les xarxes establertes entre elles i amb clíniques, professionals i estudiants de medicina, les activistes van possibilitar l'accés a aquest dret de la manera més lliure i segura que els permetia el seu context.

Aquesta és, però, només la part més immediata de la lluita pel dret a l'avortament. Les xarxes d'avortament clandestí no s'haurien pogut crear ni mantenir sense la resta de components de la lluita pel dret a l'avortament i pel dret al propi cos. Durant anys, moltes feministes es van formar de manera gairebé autodidacta a partir de materials que circulaven dins del moviment i de l'experiència —pròpia i compartida—, fins a convertir-se en expertes-activistes. La socialització d'aquest coneixement a través de tallers, xerrades i publicacions va permetre a moltes dones resistir la ignorància imposada sobre els seus propis cossos i la seva salut. El control i la difusió d'aquests coneixements mèdics i científics van ser eines imprescindibles pel moviment feminista, que els van permetre forjar la credibilitat necessària per ser referents en la lluita pel dret a l'avortament.

Aquest treball representa un element més en l'estudi dels drets sexuals i reproductius de les dones a l'Espanya de la Transició —que s'ha anat ampliant en els últims anys— i de les lluites que va encapçalar el moviment feminista per reclamar-los.

La història oral ha estat una eina imprescindible per reconstruir aquesta part de la història. A través, principalment, de les testimonis, s'han pogut descriure la materialitat dels avortaments clandestins que es van dur a terme, així com el camí que tantes dones van haver de recórrer per accedir-hi. Les seves veus també han il·lustrat la lluita, l'organització i les relacions interpersonals que envoltaven l'exercici d'aquest dret. Amb tot, queda palès que a través de les xarxes que formaven entre elles, algunes dones van poder decidir.

En un moment en què tornem a veure els nostres drets qüestionats i atacats, és valuós fer un exercici de memòria històrica per a no perdre el llegat de totes aquestes dones, tant per entendre millor el nostre passat com per aprendre d'elles de cara al present i futur.

Bibliografia

- BERNAL, Dolores M.; CORBALÁN, Joan (2008), *Eines per a treballs de memòria oral*, Barcelona, Direcció General de la Memòria Democràtica.
- CLINE, David P. (2006), *Creating choice: a community responds to the need for abortion and birth control, 1961-1973*, Londres, Palgrave Macmillan.
- EMIN TUNC, Tanfer (2008), «Designs of devices: The vacuum aspirator and American abortion technology», *Dynamis*, 28, 353-376.
- EPSTEIN, Steven (1995), «The Construction of Lay Expertise: AIDS Activism and the Forging of Credibility in the Reform of Clinical Trials», *Science, Technology, & Human Values*, 20 (4), 408-437.
- FAJULA COLOM, Sara (2017), *Centres de Planificació Familiar a Barcelona (1977-1983)*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- FAJULA COLOM, Sara (2018). «“Les dones per les dones”: els centres de planificació familiar a Catalunya durant la Transició», *Actes d’Història de la Ciència i de la Tècnica*, 11, 37-67.
- FERNÁNDEZ LAMELAS, Eva (2016), *Vocalías y grupos de mujeres: el feminismo en los Barrios*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.
- GARCÍA DAUDER, Dau; ROMERO BACHILLER, Carmen (2016), «De epistemologías de la ignorancia a epistemologías de la resistencia: Correctores epistémicos desde el conocimiento activista», *San José, Costa Rica, XI Congreso Iberoamericano de Ciencia, Tecnología y Género*, 1-21.
- GARCÍA DAUDER, Dau (2018), «Ciencia y feminismo. De la ignorancia oculta al saber silenciado», *Mujeres y Salud*, 43, 24-26.
- HAY, Kristin (2020), «‘More than a defence against bills’: feminism and national identity in the Scottish abortion campaign, c. 1975-1990», *Women’s History Review*, 30 (4), 594-612.
- IGNACIUUK, Agata; SETHNA, Christabelle (2020), «Charters for Choice: Abortion Travel, Abortion Referral Networks and Spanish Women’s Transnational Reproductive Agency, 1975-1985», *Gender and History*, 32 (2), 286-303.
- IGNACIUUK, Agata; VILLÉN JIMÉNEZ, Alba (2018), «¿Una pequeña revolución sexual? Experiencias de sexualidad y anticoncepción de mujeres andaluzas entre los años cincuenta y ochenta del siglo xx», *Dynamis*, 38 (2), 303-331.
- LORA MEDINA, Alejandro (2018), «Sexualidad, desnudismo y moralidad en el anarquismo español de los años treinta: de los debates en la prensa a la aplicación de la ley del aborto durante la Guerra Civil Española», *Hispania*, 78 (260), 817-846.
- ORTIZ-GÓMEZ, Teresa; IGNACIUUK, Agata (2018), «The Fight for Family Planning in Spain during Late Francoism and the Transition to Democracy, 1965-1979», *Journal of Women’s History*, 30 (2), 38-62.
- PROCTOR, Robert N. (2008), *Agnology: A Missing Term to Describe the Cultural Production of Ignorance (and Its Study)*. In: PROCTOR, Robert N.; SCHIEBINGER, Londa (ed.), *Agnology: The Making and Unmaking of Ignorance*, Redwood City: Stanford University Press, 1-38.
- RIDDLE, John M. (1992), *Contraception and abortion from the ancient world to the Renaissance*, Cambridge, MA – London, Harvard University Press.
- RODRÍGUEZ-OCAÑA, Esteban et al. (2012), «Ovulostáticos y anticonceptivos. El conocimiento médico sobre «la píldora» en España durante el franquismo y la transición democrática (1940-1979)», *Dynamis*, 32 (2), 467-494.
- SECORD, James A. (2004), «Knowledge in Transit», *Isis*, 95 (4), 654-672.
- SEGURA SORIANO, Isabel (2019), *Barcelona feminista: 1975-1988*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- TUANA, Nancy (2006), «The Speculum of Ignorance: The Women’s Health Movement and Epistemologies of Ignorance», *Hypatia*, 21 (3), 1-19.
- TUANA, Nancy (2008), «Coming to Understand: Orgasm and the Epistemology of Ignorance». In: PROCTOR, Robert N.; SCHIEBINGER, Londa (ed.), *Agnology: The Making and Unmaking of Ignorance*, Redwood City, Stanford University Press, 108-148.
- VIDAL VADEMECUM SPAIN (2015), *Methergin 0,125 mg Comprimidos Recubiertos*: <https://www.vademe>

cum.es/medicamento-methergin_43876. [17/06/2024]

VIEHÖVER, Willy et al. (2015), «Conclusion: effects of

and challenges to the public shaping of medical research». In: WEHLING, Peter; VIEHÖVER, Willy; KOENEN, Sophia (ed.), *The Public Shaping of Medical Research*, Londres, Routledge, 265-282.